

Шкільна бібліотека

Пантелеймон Куліш

Чорна рада

Харків
«Фоліо»
2018

ЧОРНА РАДА

ХРОНІКА 1663 РОКУ

I

По весні 1663 року двоє подорожніх, верхи на добрих конях, ізближались до Києва з Білогородського шляху¹. Один був молодий собі козак, збройний, як до війни; другий, по одежі і по сивій бороді, сказать би, піп, а по шаблюці під рясою, по пістолях за поясом і по довгих шрамах на виду — старий козарлюга. Коні в їх потомлені, одежа й тороки позапилювані: зараз було знати, що їдуть не зблизка.

Не доїздячи верстов зо дві чи зо три до Києва, взяли вони у ліву руку, да й побрались гаєм, по кривій доріжці. І хто тільки бачив, як вони з поля повернули в гай, усяке зараз домислялось, куди вони простують. Крива доріжка вела до Череваневого хутора, Хмарища. А Черевань був тяжко грошовитий да й веселий пан із козацтва, що збагатилось за десятилітню війну з ляхами. Річ тут про Богдана Хмельницького, як він років з десятків шарпав з козаками шляхетних ляхів і недоляшків. От тоді-то й Черевань доскочив собі незчисленного скарбу да після війни й сів хутором коло Києва.

Було вже надвечір. Сонце світило стиха, без жари; і любо було поглянути, як воно розливалось по зелених вітах, по суковатих, мохнатих дубах і по молодій травиці. Пташки співали і свистали усюди по гаю так голосно да гарно, що все кругом неначе усміхалось. А подорожні були якось смутні. Ніхто б не сказав, що вони їдуть у гості до веселого пана Череваня.

Отже вони вже й під Хмарищем. А те Хмарище було окрите гаями, справді наче хмарами. Кругом обняла його річка з зеленими плавами, лозами й очеретами. Через річку йшла до воріт гребелька. А ворота в Череваня не прості,

¹ *Білогородський шлях* — шлях на захід від Києва, через село Білогородка.

а державські¹. Замість ушул² — рублена башта під гонтовим щитом, і під башту вже дубові ворота, густо од верху до низу цвяховані. Бувало тоді, у ту старовину, таке, що і вдень і вночі сподівайсь лихого гостя — татарина або ляха. Так над ворітьми у башті було й віконце, щоб роздивитись перше, чи впускати гостя до господи, чи ні. Над щитом — гостроверхий гребінь із дубових паль, а округ хутора — годящий вал.

Під'їхавши гості під браму, почали грюкати шаблею в цвяхи. По гаю пішла луна, а в хуторі не озивавсь ніхто; да вже нескоро хтось за ворітьми почав кашляти, і стало чути, як щось або старе, або недуже береться в башті по сходах до віконця, лізе та й гуторить само з собою.

— Враг його, — каже, — знає, який тепер люд настав! Прийде казна-що, казна-звідки та й грюкотить, як воріт не розламле. А якби років п'ятнадцять або двадцять назад, так усяке сиділо по Україні тихо та смирно, наче бджола в зимовнику. Ге, тото-бо!.. Якби вражі ляхи, собі на лихо, не потривожили козацького рою, то й досі б, може, так би сиділи. Погано було за ляхів, та вже ж і наші гуляють не в свою голову! Ох, Боже правий, Боже правий!

— Се Василь Невольник, — каже тоді піп. — Однаковий і досі.

— Хто там грюкає, наче в свої ворота? — питає Василь Невольник крізь віконце.

— Да годі тобі розпитувати! — озвався піп. — Бачиш, що не татаре, то і впускай.

— Боже мій правий! — аж скрикнув Василь Невольник. — Та се ж паволоцький Шрам!.. Не знаю ж, чи одчиняти ворота, чи перше бігти до пана.

— Одчини перше ворота, — озвався Шрам, — а потім біжи собі, куди хоч.

— Правда, правда, добродію мій любий! — каже старий ключник да й почав іспускатися униз, усе-таки розмовляючи сам із собою. — Гора з горою не зійдеться, а чоловік з чоловіком зійдеться. Ох, не думали ж мої старі очі вбачати пана Шрама!

От одчинились ворота. Полковник Шрам із сином (той молодий козак був його син) схилившись і в'їхали. Василь Невольник з великої радості не знав, що й робити: кинувся до Шрама і поцілував його в коліно.

Далі до сина:

¹ Державський — дідичевський. (Прим. авт.)

² Ушули — стовпи в брамі. (Прим. авт.)

— Боже правий! Боже правий! Та се ж твій Петрусь! Орел, а не козак!

Петро нагнувся із сідла і поцілувавсь із Василем Невольником.

— Орел, а не козак! — каже знов Василь Невольник. — Що, якби таких друзяк припливло хоч дві чайки до Кермана¹, як я пропадав там у неволі? Ох, Боже правий! Далась мені та проклята неволя добре знати, не забуду її довіку!

Справді, Василь Невольник був собі дідусь такий мізерний, мов зараз тільки з неволі випущений: невеличкий, похилий, очі йому позападали і наче до чого придивляються, а губи якось покривились, що ти б сказав — він і зроду не сміявся. У синьому жупанкові, у старих полотняних шароварах, да й те на йому було мов позичене.

Петро, старого Шрама син, скочив на землю і взяв од панотця коня.

— Веди ж нас, Василю, до пана, — каже полковник Шрам. — Де він? Чи в світлиці, чи в пасіці? У нього здавна була охота до бджоли; так тепер певно вже пасічникує.

— Еге, добродію, — каже Василь Невольник, — благу часть ізбрав собі пан Черевань — нехай його Господь на світі подержить! Мало куди й виходить з пасіки.

— Ну, да все ж од людей іще не одцурався? Чи, може, справді зробивсь пустинножителем?

— Йому од людей одцуратись! — каже Василь Невольник. — Та йому й хліб не піде в душу, якби його люде покинули. У нас і тепер не без гостей. Побачиш сам, що в нас за гість тепер у Хмарищі.

Да, одчинивши дідусь у пасіку хвірточку, і повів Шрама попід деревом.

Що ж то був за Шрам такий, і як се він був разом піп і полковник?

Був він син паволоцького попа, по прізвищу Чепурного, учився в Київській братській школі², і вже сам вийшов був на попи. Як же піднялись козаки з гетьманом Остряницею³, то і він устряв до козацького війська; бо гарячий був чоло-

¹ Керман — Акерман, турецьке місто-фортеця у гирлі Дніпра.

² Київська братська школа — навчальний заклад, заснований 1615 р. Київським братством — національно-релігійною громадською організацією київських міщан, що виникла при Богоявленському (з 1616 р. — Братському) монастирі на Подолі.

³ Остряниця (Острянин) Яків (?—1641) — один з керівників селянсько-козацького повстання 1638 р. проти польсько-шляхетських загарбників та української шляхти.

вік Шрам і не всидів би у своїй парафії, чуючи, як ілється рідна йому кров за безбожний глум польських консистентів і урядників над українцями, за наругу католиків і унітів¹ над греко-руською вірою. Тоді-бо дійшло безладде в Польщі до того, що робив усякий староста, усякий ротмістр, усякий значний чоловік, що йому в божевільну голову прийде, а найбільш із народом неоружним, з міщанами і хліборобами, которі не мали жодного способу супротив його стати. Почали жовніри консистуючи в городах і селах, беззаконні окорми і напитки од людей вимагати, жінок та дівчат козачих, міщанських і посполитих безчестити і мордовати, людей серед зими по ломках льодових у плуг запрягати, а жидам приказували їх бичовати й поганяти, щоб, на один сміх і наругу, лід плугом орали й рисовали. А тим часом католицькі пани з нашими перевертнями усилювались унію на Україні прищепити і не в одну церкву попом уніта на огиду людям поставили; віру благочестиву мужицькою вірою називали, а оддаючи жидам у оренду села, не раз із селами й церкви їм на одкуп оддавали. І нікому було на такі наруги жаловатись, бо й самого короля сенатори, пани да єпископи у руках держали. Городова ж козацька старшина за коронного гетьмана, за старост, за державців і їх намісників і орандарів руку тягнула, а між себе ділилась козацькою платою — по тридцяти злотих на всякого реєстрового од короля і Речі Посполитої². То й реєстровим, чи городовим, козакам³ було тісно. Багато з них до підданства старостам і державцям приневолено; которі ж остались реєстровими козаками, тії робили в своєї старшини всяку роботу по дворах. Шість тисяч тільки їх оставлено в реєстрі, да й тії, будши в великій неволі в старшини, тягли, хотя й нехотя, за ляхів руку і тільки вже при Хмельницькому одностайне за Україну повстали. Так як би їм земляки у своїй тісноті й нуждах жаловались?.. Жаловались миряне і попи благочестивії тіль-

¹ *Уніти* — уніати, прихильники унії — об'єднання православної і католицької церков на українських і білоруських землях, проголошеного 1596 р. у Бресті.

² *Річчю Посполитою*, чи то республікою, називалось усе вкупі — Польща, Литва і Русь; а Руссю звались Галичина, Поділля, Волинь і Україна. (Прим. авт.)

³ *...реєстровими, чи городовими, козаками...* — У 1572 р. польський уряд сформував з козаків війська для боротьби проти народних рухів на Східній Україні й охорони її південних кордонів. Прийняті на державну службу вписувалися в реєстр (звідси й назва — реєстрові козаки).

ко далеким своїм землякам — козакам запорозьким, котрі, живучи в диких степах, за порогами, старшину свою самі з себе вибирали і гетьману коронному узяти себе за шию не давали. От і виходили з Запорожжя один за одним гетьмани козацькїї: Тарас Трясило¹, Павлюк², Остряниця — з мечем і пожежею супротив ворогів рідного краю.

Тільки ж ненадовго підіймали українці під їх корогвами похилу голову. Ляхи держались міцно за руки з недоляшками, гасили хутко полем'є і знов по-своєму обертали Україну. Аж ось піднявсь страшенний, негасимий пожар із Запорожжя — піднявсь на ляхів і на всіх недругів отчизни батько Хмельницький. Чого вже не робили тії старости і комісари з городовими козаками, тії консистенти-ротмістри з своїми жовнірами, да й наші перевертні-недоляшки з надвірною сторожею. Як уже не вмудрялись, щоб погасити теє полем'є! Як уже не перегороджували степові дороги своїми заставами, щоб не пустити нікого з України на Запорожжє, так де ж? Кидає пахар на полі плуг із волами, кидає пивовар казани в броварні, кидають шевці, кравці і ковалі свою роботу, батьки покидають маленьких дітей, сини — немощних батьків і матірок, і всяке манівцем да ночами, степами, тернами да байраками чимчикує на Запорожжє до Хмельницького. І отоді-то вже «розлилась козацька слава по всій Україні...».

Де ж пробував, де тинявсь попович паволоцький, Шрам, десять рік од Остряниці до Хмельницького? Про те багато треба б було писати. Сидів він зимовником серед дикого степу на Низу³, взявши собі за жінку бранку-туркеню; проповідував він слово правди Божої рибалкам і чабанам запорозьким; побував він на полі й на морі з низовцями; видав не раз і не два смерть перед очима да й загартувався у воєнному ділі так, що як піднявсь на ляхів Хмельницький, то мав з його велику користь і підмогу. Ніхто краще його не ставав до бою; ніхто не крутив ляхам такого веремія⁴... У тих-то случаях пошрамовано його вздовж і впоперек, що козаки, як прозвали його Шрамом, то й за-

¹ Трясило Тарас — Федорович Тарас (XVII ст.), гетьман запорозьких нереєстрових козаків.

² Павлюк (Павло Михнович Бут; ?—1638) — гетьман нереєстрових козаків, керівників селянсько-козацького повстання проти польсько-шляхетських загарбників і української шляхти.

³ Низ — Великий Луг, лугова й степова смуга в нижній течії Дніпра, що входила до території Запорозького війська.

⁴ Веремій. Крутить веремія — чинити бистрі атаки. (Прим. авт.)

З М І С Т

ПРОЗОВІ ТВОРИ

Чорна рада. <i>Хроніка 1663 року</i>	5
Орися (<i>Ідилія</i>)	159
Про злодія у селі Гаківниці	167
Гордовита пара (<i>Бабусине оповідання</i>)	180
Дівоче серце (<i>Ідилія</i>)	187

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ

Із збірки «ХУТОРНА ПОЕЗІЯ»	
До кобзи	205
До рідного народу, подаючи йому український переклад шекспірових творів	206
На сповіді	207
До Шевченка	209
На незабудь року 1847	211
Молитва	213
Із збірки «ДЗВІН»	
Заспів	214
Подвижники свободи	214
Петро да Катерина	215
Двоє предків	217
Національний ідеал	218
Німецька наука-розлука	220
До Тараса за річку Ахерон	221
Останньому кобзареві козацькому	222
На перелозі	223
Забули ми	224
До Мазепи, прочитавши його біографію	225

Яке нам діло до того?	226
Свиня та цуцик (<i>Байка</i>).	227
Шиглик	228
«Презній»	228
Перед Гоголевим честенем.	229
Титани.	230
До рідного народу, подаючи йому переклад шекспірових творів.	231
Гомер і Шекспір	232
До Богдана	233
Побратими	234
Козацький жаль.	235
Яка пані, такі й сані	236
Земляцтво	239
Патріотці.	240
Побоянщина	242
До тарасовців.	244
Вельможній покозашині	245
Стою один.	246
Піонер.	247
З підгір'я	248
Дума про татарина й орапа	249
Дума-пересторога, вельми на потомні часи потрібна	253
Дума про найвищий дар	259
На чужій чужині	262
Одвідини	263
До кобзи та до Музи	263
Рай	264
Козарлюзі Лободі, посилаючи йому «Байду»	266
Покобзарщина.	266
Каверзникам	267
Метаморфоза.	267
Абадонна.	268
Праведне панування	268
Поетові	269
Царська грамата.	270
Сум і розвага	270
Муза	271
Три поети	271
«Квітки з сльозами...»	272

Лілія	273
Трое схотінок	274
Заворожена криниця	274
Шуканне-викликанне	275
До Марусі В ***	275
Чудо	277
Видінне	277
Соловейко	278
Анахорет взором Арабщини	279
Невидимий співець	279
«Благословляю час той, і годину...»	280
Премудрість.	280
Хмари	281
Няньчина пісня	282
Пояснення слів	284
Аристократ духу. <i>Олена Даниліна</i>	286
Коментарі. <i>Олена Даниліна</i>	299